

KIRIM SAVAŞI'NDA İSKORBÜT İLLETİ

Scurvy in Crimean War

Serap Torun¹, Selim Kadioğlu², İlter Uzel³, Nuran Yılmaz⁴

¹PhD, Academic Staff, Çukurova University Adana Health High School

²Assist. Prof. Çukurova University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Ethics

³Prof. Dr., İstanbul Aydın University Faculty of Dentistry, Dept. Of Orthodontic

⁴Assoc. Prof.Çukurova University Faculty of Divinity, Dept. of Art and History of Islam

ÖZET

Diyette C vitamini kaynağı olan taze meyvelerin ve sebzelerin eksik tüketilmesinden kaynaklanan bir hastalık olan iskorbüt (günümüzde Türk tıp çevrelerinde benimsenen söyleniş biçimiyle skorbut), geçmişte özellikle uzun süre açık denizde kalan gemicilerde yaygın olarak görülmüştür. Osmanlı tıbbı tarafından "iskorbüt illeti" olarak adlandırılan bu hastalık, Osmanlı donanması askerlerinde de zaman zaman ortaya çıkmıştır. İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin dâhil olduğu aşaması Kırım Savaşı olarak adlandırılan 1853–1856 Osmanlı-Rus savaşı sırasında da iskorbütün ciddi bir sorun olarak yaşanmış bulunması söz konusudur. Bu çalışmanın dayandığı kaynaklar, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde bulunan 11 adet belgedir. Arşivin en eski tarihli evrakından olan ve "Kırım Savaşı'nda Sağlık İşleri" başlıklı dosyanın tüm içeriğini oluşturan bu belgeler, cephe ve başkent arasında yapılmış yazışmalardır. Belgelerin yedisinde iskorbüt illeti doğrudan söz konusu edilmektedir. Hasta sevkiyatı hakkındaki diğer dört belgenin de bu hastalıkla dolaylı ilişkisi olduğunu düşünmek olanaklıdır. Belgelerin ana konusu yaşanan somut sorunlar olmakla birlikte, satır aralarında dönemin Osmanlı tıbbının iskorbüt illetini nasıl değerlendirdiği ve onunla nasıl mücadele ettiği de görülmektedir.

ABSTRACT

Scurvy, which is a disease caused by a deficiency in fresh fruit and vegetables which are a source of vitamin C in the diet, was frequently seen in the past, particular with sailors who stayed on the open seas for long periods of time. This illness, which was named "iskorbüt illeti" by Ottoman physicians also, occurred occasionally in Ottoman soldiers. During the 1853-1856 Ottoman-Russian war, called the Crimean War when the English, French and Italian military had joined the battle, scurvy was a significant problem. The references for this report are 11 documents found in the archives of the Chief of the General Staff Military History and Strategic Study Directorate. All of these documents are contained in a folder titled, "Health Care during the Crimean War," which is the oldest document in the archive and which was written between the battle front and the capital city. In the seventh document scurvy is directly mentioned. Four other documents about patient transfer may also be associated with this disease. Although the documents' main subject is about concrete problems that were experienced, it is possible to read between the lines to see how Ottoman physicians assessed and treated scurvy.

Anahtar Kelimeler: Askeri personel; İskorbüt; Kırım Savaşı; **Keywords:** Military personel; Scurvy; Crimean War; Archives. Arşiv.

Lokman Hekim Journal, 2012;2(2):10-20

Received: 22.02.2012; Accepted: 21.03.2012

Correspondence Author: Serap Torun, Çukurova University Adana Health High School, Dept. of Nursing 01330 Balcalı/ Adana - Türkiye
setorun@cu.edu.tr

GİRİŞ

İskorbüt geçmişte özellikle uzun süre açık denizde kalan gemicilerde yaygın olarak görülmüştür. Osmanlı etibbası tarafından “iskorbüt illet”i olarak adlandırılan bu hastalık, Kırım Savaşı’nda diğer müttefik donanmalarında olduğu gibi Osmanlı donanması askerlerinde de zaman zaman ortaya çıkmıştır. Batı dillerinde aynı kökten türemiş izlenimi uyandıran benzer sözcüklerle adlandırılmaktadır. (İngilizce “scurvy”, Fransızca “scorbut”, Almanca “skorbut”, İtalyanca “scorbuto”). Osmanlıca “iskorbüt” sözcüğü muhtemelen Fransızcadan alınmıştır.¹ Çalışmamızda o zamanın Osmanlı tbbını ve etibbasını saygıyla yâd edebilmek için “iskorbüt” terimi kullanılmıştır.

İskorbüt hastalığının M.Ö. 1500 yıllarından beri tanındığı yönünde bilgiler bulunmaktadır. C vitaminin kimyasal olarak tanımlanmasından önce beslenme bozukluklarının hastalıklarla ilgisi olduğu düşünülmüştür. Dünyada pek çok ilkel toplulukta bu hastalıktan kurtulmak için taze sebze ve meyve tüketimini artırma yoluna gidilmiştir.^{2,3} Bin dört yüz doksan yedide Afrika’nın güneyini aşarak Hindistan yolunu bulan Vasco de Gama’nın mürettebatı, taze meyve ve sebze eksikliği nedeniyle iskorbütten perişan olmuş, kayıplar vermiştir. Denizcileri tüm vücutta oluşan kanamalar, ağrılar ve ateşle ölüme götüren bu hastalığa “skorbüt” adı verilmiştir.

İnsanlar bu hastalığın nasıl ortadan kaldırılabileceğini deney ve gözlemlere dayanarak bulmuşlardır. On altıncı yüzyılda hastalığa beslenme yetersizliğinin neden olduğu düşünülmüştür. Uzun deniz yolculuklarında taze sebze ve meyve çabuk bozulduğu için bunların yerine rom, sirke, turşu ve ham misket limonu gemilerde erzak listesinde yer almaya başlamıştır. Kolay bozulmadığı için kuru yiyecekleri, tahıl ve kuru baklagilleri, et ve kurutulmuş meyveleri tüketmişlerdir. On altıncı ve 17. yüzyılda Portekiz gemilerinde portakal, limon çekirdeği bulundurulmuş, hatta denizciler gittikleri yerlere bu çekirdekleri dikmiştir. Bin yedi yüz elli üçte İngiliz Deniz Kuvvetleri’nden Dr. James Lind beslenme alanında ilk bilimsel deneyi gerçekleştirmiştir. Gemicilere deniz suyu, vitriyol yağı (sülfürik asit), sirke, limon ve portakal vermiş ve turunçgil tüketen tayfalarda iskorbüt gelişmediğini saptamıştır. Etkin olan gıdanın limon ya da portakal olduğunu göstermiştir.^{2,3,4}

Çalışmamızın kapsadığı 1853 – 1856 yıllarında hekimler tarafından tüketimi önerilen ekşili gıdaların, aslında C vitamini kaynağı olduğu bilinmemekle birlikte, deneyimler iskorbüt hastalığını önlediğini veya tedavi ettiğini göstermiştir. Vitamin terimini ilk defa 1911’de C. Funk adlı bir kimyager kullanmıştır. Turunçgillerin içinde bol bulunan C vitamininin varlığını kanıtlayan kişi ise Albert Szent-Györgyi adlı Macar kimyagerdir ve C vitaminiyle ilgili araştırmasını 1928’de yayınlamıştır. C.G. King ise 1932’de C vitamininin iskorbütü önlediğini bildirmiştir.¹⁻⁵

Amaç

Çalışmanın ana temasını oluşturan Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi’nde bulunan 11 adet belgeye “Kırım Savaşı’nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik”^{6,7} konulu doktora tezi kapsamında ulaşılmış ve tez içerisinde kısaca değinilmiş olmakla birlikte, belgeler üzerine yapılan çalışmanın değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Buradan yola çıkarak araştırmanın ana amacı; belgeler üzerine yorum ve değerlendirme yapmak yerine böylesine değerli askeri belgeleri ve içerdikleri bilgileri paylaşmaktır. İkincil amaç ise Kırım Savaşı olarak bilinen 1853 – 1856 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında Osmanlı donanmasında erlerinin maruz kaldığı iskorbüt hastalığına karşı Osmanlı hekimlerinin uyguladıkları tedavi ve iskorbüt hastalığından koruma öncelikli olmakla birlikte sağlığı korumaya yönelik önerdikleri koruyucu önlemleri ortaya çıkarmaktır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Retrospektif ve tanımlayıcı olan bu çalışmada Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı’ndan izin alınmıştır. Araştırmada Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi’nde (ATASE) bulunan, arşivin en eski tarihli evrakından

olan ve “Kırım Savaşı’nda Sağlık İşleri” başlıklı dosyada mevcut olan Kırım Savaşı’na özel resmi yazışmalar incelenmiştir. Osmanlı’nın Kırım Savaşı’nda deniz kuvvetlerinde yaşanan iskorbüt hastalığına ve hasta sevkiyatına ilişkin tüm içeriğini kapsayan bu dosyada cephe ve başkent arasında yapılmış resmi yazışmalardan oluşan 11 adet el yazması orijinal belgenin transkripsiyonları araştırmacılar tarafından yapılmış ve Türkçeleştirilmiştir.⁸⁻¹⁰ Belgeler iskorbüt hastalığı ile genel sağlığı koruyucu önlemler ve hasta sevkiyatına yönelik olarak iki gruba ayrılmış ve tarih sıralaması yapılarak incelenmiştir. Çalışma bu belgelerin çevirisine ve buradan elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

BULGULAR

Araştırmada incelenen belgelerin yedisinde iskorbüt illeti doğrudan söz konusu edilmekte olup, diğer dört belge iskorbüt ile ilgili olarak hasta sevkiyatı hakkındadır. Cephe komutanları ve başkent arasında yapılan resmi yazışmaların (belgelerin) transkripsiyonları tek tek incelendiğinde ayrıntılı olarak görüleceği üzere dönemin Osmanlı tıbbının iskorbüt hastalığını nasıl değerlendirdiği ve onunla nasıl mücadele ettiği görülmekle birlikte, bulaşıcı hastalıklara yönelik alınan önlemlerden de söz edilmektedir. İskorbüt hastalığı Osmanlı donanması denizcilerinin de muzdarip olduğu bir hastalık olarak tarihte yerini almıştır. Dönemin bilinen tedavi yöntemleri; hastaların besin takviyesi, eksikli gıda tüketimi ve hastalara “tebdil-i hava” olanağı yani askeri anlamıyla izinli sayılarak dinlenmelerinin sağlanmasıdır. Arşiv belgelerinin orijinal görüntüleri ve Türkçeleştirilmiş hallerine makale sonunda yer verilmiştir.

Doğrudan “İskorbüt İletisi”ne İlişkin Yazışmalar

Belge 1

15 Eylül 1855 tarihli yazı Muhlis Bey tarafından İstanbul’a yazılmıştır. Yazı; hastalığa yakalanan askerlerin izinli sayılmaları, Varna’ya ve Sinop’a gönderilmeleri, kış mevsimine uygun olarak giyecek ihtiyaçlarının karşılanması ve hastalığı tedavi edici yiyeceklerin askerlere yedirilmesi hususundadır (*Resim 1*).¹¹

Belge 2

16 Eylül 1855 tarihli yazı Ahmed Paşa tarafından İstanbul’a yazılmıştır. Gözleve’de iskorbüte yakalanan askerlerin tedavisi için hekimlerin önerdiği yiyecek ve içeceklerin ve diğer eşyaların temini konusunun ilgili makama iletiliği belirtilmektedir (*Resim 2*).¹²

Belge 3

İstanbul’dan Ahmed Paşa’ya iletmek üzere gönderilen yazıya tarih düşülmemiş olup içeriğinden Aralık ayından önce yazıldığı düşünülmektedir. Hasta askerlerin tedavisi hakkında askeri meclisteki hekimler tarafından daha önce önerilmiş olan tedavi yöntemlerinin yineleniği ve cephe gerisine sevk edilmelerinin gerekliliği, ancak bunun Aralık ayında mümkün olacağı, o zamana kadar ihtiyaçları olan yiyeceklerin ve giyeceklerin gönderileceği açıklanmaktadır (*Resim 3*).¹³

Belge 4

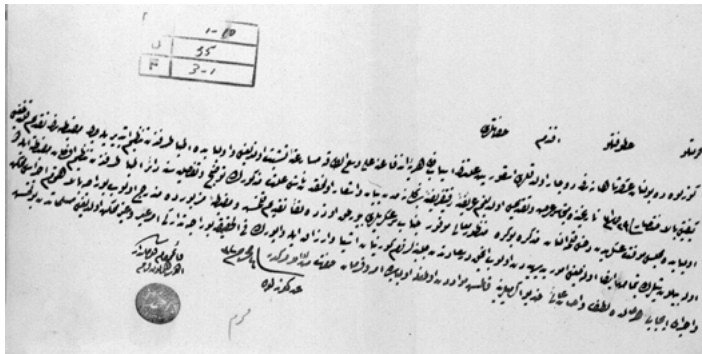
İstanbul’dan Ahmed Paşa’ya gönderilen ve tarih düşülmemiş olup, bir önceki yazıyı takiben Aralık ayından önce yazıldığı düşünülen yazı; hastalığın ortadan kaldırılması için hava değişikliğinin yararlı olduğu ve hasta askerlerin Varna’ya ve Sinop’a sevkiyatı için Gözleve’ye Aralıkta bir vapur gönderileceği hususundadır. Yazıda not olarak hastaların sağlık ve esenliği için sessizliğin gerektiği de bildirilmektedir (*Resim 4*).¹⁴

Resim 1. Muhlis Bey Tarafından İstanbul'a Yazılan 15 Eylül 1855 Tarihli Yazı¹¹

olduğu nedeniyle anılan elbise ve diğer eşyaların bir an önce gönderilmesi çok önemli olduğundan, bunların gereğince yazılı bildirimini çabucak hazırlanması ve gönderilmesi ve bununla beraber hastaneler için olmak üzere iki bin çift tahta pabucun gönderilmesi konusunun adı geçen makama bildirilmesi,

Yukarıda bildirildiği üzere söz edilen hastalığın yok edilmesi için askerlere çoğu zaman ekşili şeylerin ve sebzeler gibi şeylerin yedirilmesinin çok yararlı olabileceği hekimler tarafından defalarca ve defalarca söylenmekte olduğundan bol sirkeyle limon ve çeşitli turşular yani; lahana, salatalık ve patlıcan gibi buna benzer turşularla, askerlerin kendilerinin pişirmeleri ve yemeleri için birçok lahana ve pırasa gibi sebzelerinde hemen bir taraftan gönderilmesi ve mümkün olduğunda incir ve patateslerinde gönderilmesinin buyrulması konusunun da yüce Harbiye Nazırlığına bildirilmesi ve konuyla ilgili fermanın çıkarılması kendileri tarafından emredilmiştir. 15 Eylül 1855 Muhlis j¹¹

Resim 2. Ahmed Paşa Tarafından İstanbul'a Yazılan 16 Eylül 1855 Tarihli Yazı¹²

söz edilen tutanak da yer almış olup tarafımızdan dikkatlice yapılması gereken şeylerle bilmeden yapılmış olan işler açık olup, ancak İstanbul'dan yazı ile istenmesi gerekli görünen eşya ve yiyecek içecek şeylerle vapurun aslında tarafımızdan hazırlanması emrinin ayrı ayrı değerlendirilmiş olduğu ortada olduğundan bu meselenin asıl nedeni ve gerekli işler her durumda vezir hazretlerinin iyilik ve yüce takdirine kalmış olan gönderilecek şeyler olduğundan adı geçen yüce kişinin konuyla ilgili emrinin çıkarılmasını

16 Eylül 1855, Kumandan Ahmed, Gözleve adedi j¹²

[Her şeyi bilen Yüce Allah, yüce eczanesinden acil şifalar versin. Padişahın ordusunda salgın olan iskorbüt hastalığının yok edilmesi, adı geçen askerlerden iskorbütlü olanların her şeyden önce hava değişikliğine gönderilebileceği ve hatta bu hastalıkla hastalanmış olup geçenlerde Varna'ya gönderilenlerin Allahın lütfüyle iyileşerek sağlıklarına kavuştukları ve bir biri ardına geri dönmekte oldukları, ancak geri dönebilmeleri içinde vapurlar gerekli olduğundan ve her ne kadar yüce padişahın değerli sözlerinde söz edildiği gibi burada birçok vapurlarımız var idiyse de bunların her biri birer hizmetle görevlendirildiğinden hali hazırda bir vapurun var olduğu, yüce vezir hazretlerinin ancak kendilerine uygun olan görüşlerinde buyrulduğu gibi eğer burada devamlı olarak bir iki vapur bulundurulacak sözü edilen hastalar biriktirilmeyerek gerektiğinde birbiri ardına Varna, Sinop ve etraf şehirleri gönderilir ise bunun pek çok yarar ve iyilik sağlayacağı, bu nedenle hasta sevkinde kullanılmak üzere iki veya hiç olmazsa bir büyük vapurun gönderilmesi konusunun yüce Harbiye Nazırlığına yazılı bildirilerek arz edilmesi,

Askerlere bu kış gerekli olan elbise ve bunun gibi şeylerle, bunun dışında gerekli görülen sargı, fanila, kuşak, çorap vs ile buna benzer şeylerin sayı ve özellikleri hakkında düzenlenen defter ve kararname zarf içine konularak hızlıca gönderilmesi konusunun geçenlerde yüce Harbiye Nazırlığına yazı ile bildirilerek arz edildiği açık ise de, kış mevsiminin günden güne yaklaşmakta

[Saygıdeğer Merhametli Efendim Hazretleri

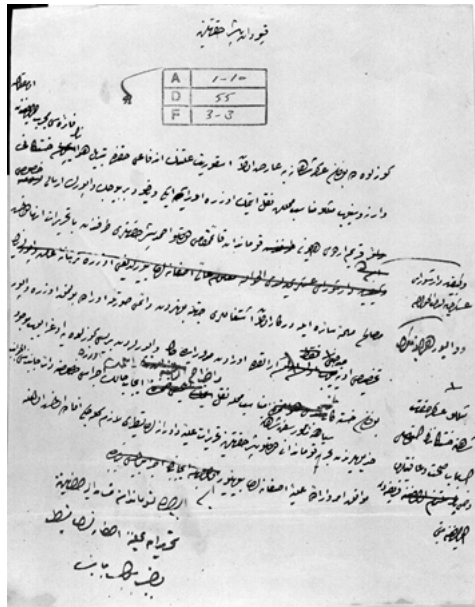
Gözleve'de bulunan askerlerin yakalanmış iskorbüt hastalığının görünür sebeplerinin ortadan kaldırılmasına ilişkin sorularla baş etmek için ve bu konuda hekimler tarafından düzenlenecek tutanakta sunulacak durumun, 21 Kasım 1854 tarihinde konuyla ilgili kimselerle dikkatlice ve cesaretle konuşulduğunun bildirildiği takdimname yazı ile bildirildiğinden dolayı söz edilen hastalığın açıklama ve ayrıntılarına ilişkin hekimler tarafından düzenlenen tutanak ile geçici askeri mecliste uygun şekilde ele alınması hakkında bir üst makama yazılan resmi yazı bu kez kazara komutanların yüksek görüşlerine yanlışlıkla sunulmuş ve

Resim 3. İstanbul'dan Ahmed Paşa'ya iletilmek üzere gönderilen yazı¹³

[Gözleve Komutanı Ahmed Paşa Hazretleri

Gözleve'de bulunan askerlerin yakalandıkları iskorbüt hastalığının durumunun etraflıca açıklanması ve ayrıntılarını içeren söylemlere ait olarak hekimler tarafından düzenlenen tutanak ile geçici askeri meclisten gönderilmiş olan ve hatta daha önce gönderilmiş olan bir çok değerli mektuplar gibi hastalığın çarelerinin yazılarak gönderildiği ve yüksek askeri meclisçe hekimler tarafından sözü geçen hastalığın kullanılan anlamı, adı geçen yerde bulunan askerlerde ortaya çıkan iskorbüt hastalığının yok edilmesi hakkında hava değişikliğinin yararlı olduğu denenmiş olduğundan bu (gibi) hastaların Varna ve Sinop benzeri bölgelere taşınması için orada iki ya da hiç olmaz ise bir büyük vapurun gerekliliği ve padişahın hizmetindeki hastaların bile varlıklarının (bedenlerinin) korunması için daha önce istenen eşyanın tekrar gönderilmesiyle iki bin çift tahta pabucunun gönderilmesi konusunu içine alan ve üçüncü kısımdaki şeyleri bile, daha önce gönderilen turşu ve sebzeler gibi şeylerin hızla gönderilmesi maddesini açıklayan, gelip mevcut olan vapurlarımızın önemli diğer işleri ile bilinen görevleri nedeniyle bunlardan devamlı olarak orada bulunmak üzere vapur ayrılmasına olanak olmayıp, fakat değerli askerlerin her durumda meydana gelen sağlık ve esenlik sebeplerinden gerekli olması nedeniyle Aralıkta oradan geçecek vapurlardan birisi Gözleve'ye uğrayarak orada bulunan hastaların hava değişikliği için uygun bölgeye taşınmasını mümkün olacağı gibi askerlerin bedeni sağlıkları için istenen şeylerin ayrıldığı ve gönderildiği ve sirke, turşu ve sebzeler gibi gerekliliği bildirilen şeylerden bir miktarı öncelikle gönderildiği, bir taraftan da gönderilmekte olduğu ve bu nedenle bir vapurun Aralıkta orada bulunan hastaların hava değişikliği için uygun bölgeye taşınması gereken durumda taşınmanın yapılması konusuna ilişkin yazı Kumandan Mareşal Ahmet Paşa'ya öncelikle yazılmak üzere bu maddenin Mareşal Kaptan Paşa'ya bildirilmesi gerektiği ve hekimlerce bildirilen tahta pabuçların gönderilmek üzere olduğu bildirilmiş ve gerekli durumun adı geçen kaptan hazretlerine bildirilmiş olduğu durumunun bildirilmesi]¹³

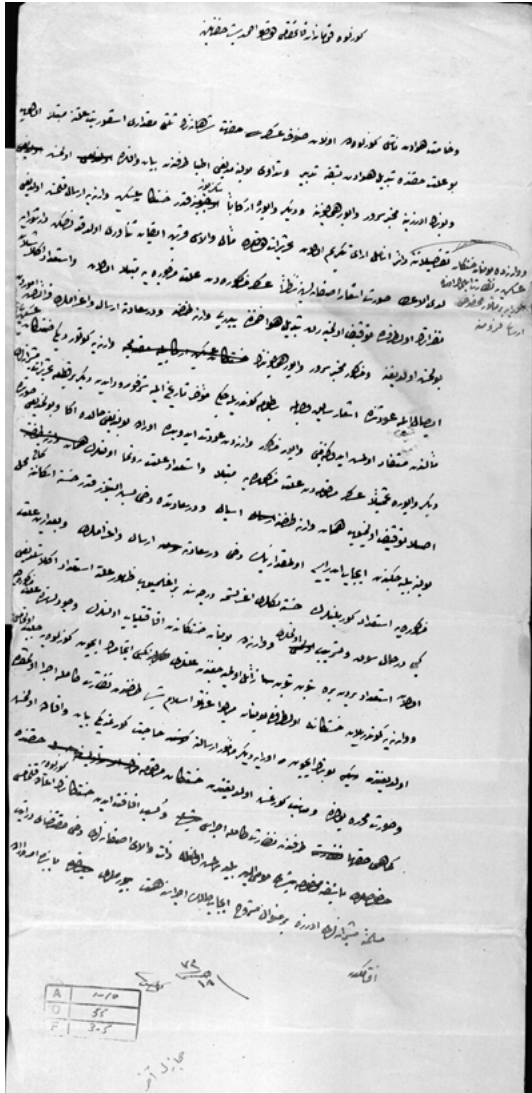
Resim 4. İstanbul'dan Ahmed Paşa'ya gönderilen yazı¹⁴

[Kaptan Paşa Hazretlerine

Gözleve'de bulunan askerlerde ortaya çıkan iskorbüt hastalığının ortadan kaldırılması hakkında hava değişikliğinin yararının denenmiş olmasıyla hastaları Varna ve Sinop gibi uygun bölgelere taşımak üzere oraya iki veya bir büyük vapurun gönderilmesi konusu padişahın orasının Kırım Kumandanı Kaim Makam Ahmet Paşa Hazretleri tarafından yazı ile geri dönmüş olması ve bu durumun yüksek askeri meclise bildirilmesi ve padişahın adı geçen vapurunu barış gibi önemli şeyler ile bilinen görevleri nedeniyle bu vapurlardan devamlı olarak orada bulunmak üzere vapur ayrılamayacağı, Aralık'ta oradan geçecek vapurlardan birisinin Gözleve'ye uğrayarak orada bulunan hastaların uygun bölgelere taşınma işini yapmak üzere durum gerektirdiğinde padişahın söz edilen gezici gemisinin oraya gelmesi konusyla ilgili olarak dört bir tarafa ve Mısır Valilerinden Deniz Kuvvetleri Komutanı yüce Paşa Hazretlerine gönderdikleri değerli mektubun öncelikle vezire çıkarılması gerektiği belirtilmiş olmakla birlikte vezirden gelmiş olan ilgili emir olduğu, biliniyor ise komutana kadar bile geminin öncelikle seferlerinin yazı ile bildirilmesi hakkında Not: Bu gibi hastaların sağlık ve esenlikleri için sessizlik gerekir.]¹⁴

Belge 5

26 Ekim 1855 tarihli yazı İstanbul'dan Ahmed Paşa'ya gönderilmiştir. Gözleve'de bulunan askerlerin çoğunluğunun iskorbüt hastalığına yakalandığı, bunlardan 800 kadarının Varna'ya gönderildiği, bu askerlerin denetlenmesi için bir kişinin görevlendirilmesi ve Varna'daki hastanenin yeterli olmaması nedeniyle aralıklı olarak İstanbul'a gönderilmeleri emredilmektedir (Resim 5).¹⁵

Resim 5. İstanbul'dan Ahmed Paşa'ya Gönderilen 26 Ekim 1855 Tarihli Yazı¹⁵

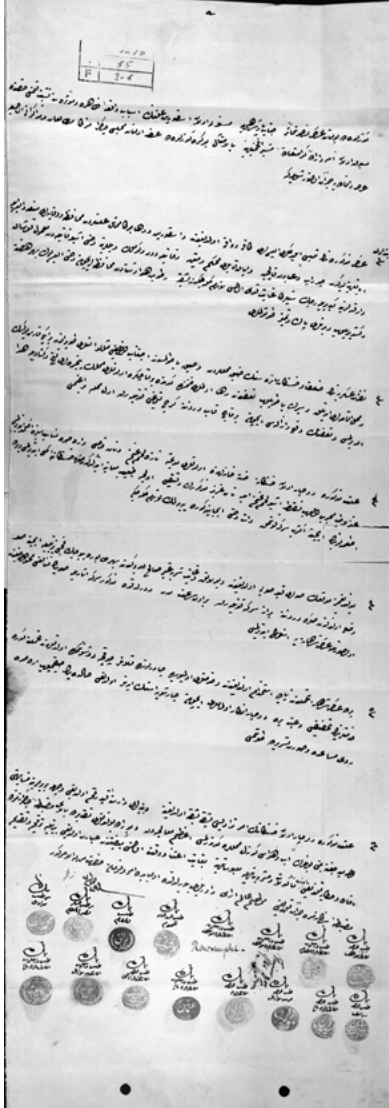
[Gözleve Komutanı Devletli Kaim Makam Ahmed Paşa Hazretlerine,

Tehlikeli havadan dolayı Gözleve'de bulunan askerlerin üçte biri iskorbüt hastalığına yakalanmış olup bu hastalık hakkında hava değişikliğinden başka önlem ve tedavi bulunamayacağı hekimler tarafından ifade edilmiş ve bildirilmiş ve bunun üzerine padişahın haberci vapuru ile diğer vapura sekiz yüz kadar hasta askerin bindirilerek Varna'ya gönderilmiş olduğunun ayrıntılarıyla anlatılması için ve Varna'da bulunan hasta askerleri denetlemek üzere Varna'ya uğramak ve kuvvetlenmiş, bilinci açılmış ve sefaletten kurtulmuş askerlerin gönderilmesinin saygıdeğer yüce mabeyinciye mektupla bildirilmesini övgüyle karşılamış ve sonuç yüksek askeri meclise yazı ile bildirildikten sonra nispeten daha önemsiz işlerle görevlendirilmiş olan söz edilen askerlerden adı geçen hastalığa yakalananlar ve yakalanmaya eğilimi olduğu anlaşılan erlerin o tarafta alıkonulmayarak hava değişikliği için aralıklı olarak Varna tarafına ve İstanbul'a gönderilmeleri kararına önem verildiği ve padişahın daha önce söz edilen haberci vapurunun Varna'ya götürdüğü hasta askerlerin Varna'ya ulaştırılmaları ve geri dönmelerine yazı ile bildirilen gönderileceği..... tarihiyle gelişle onurlandıran ve kendilerine yazılmış olan diğer bir parça mektup da anlamında zıtlık vardı ki sözü edilen vapur Varna'dan geri dönüp orada bulunduğu durumda ona ve bulunmadığı durumda da diğer vapura söz edilen hastalığa yakalanan ve yatkınlığı olan adı geçen askerlerin asla orada alıkonulmayıp hemen Varna tarafına yollanması ve İstanbul'da bile beş yüz ila altı yüz kadar hasta alabilecek yerler bulunabileceğinden gerekirse bu kadar hastanın İstanbul'a gönderilmesi ve burada yukarıda söz edilen hastalığa yatkınlığı görülenlerin hastalığın ortaya çıkması beklenmeden hastalık oluşmasına yatkınlık olduğu anlaşıldığı anda hemen gönderilmeleri düzenlenmekte ve Varna'da bulunan hastalardan iyileşmiş olanların vücutlarında adı geçen hastalığa yatkınlık birden bire ve tamamen ortadan kalkmayacağından hastalıkta ne gibi için Gözleve'ye bildirilmesi ve Varna'ya gönderilebilen hastaların o tarafta bulunan saygıdeğer Yarbay İslam Paşa tarafından tam olarak idare edildiğinden bunun için oraya başka bir görevli gönderilmesine gerek olmadığı bildirilmiş ve olan ve uygun görülüş olduğundan söz edilen hastalar hakkında olduğu gibi tarafından tam

olarak gözetilmesi iyileşen hastaların Gözleve'ye geri gönderilmesi konusuna adı geçen paşaya kendileri düşmana seferde oldukları halde bildirilmiş ve gerekli bilgiler ışığında gereken durumda binalara ek duvarlar yapılması emredildi.26 Ekim 1855]¹⁵

Belge 6

21 Kasım 1854 tarihli yazı Dar-ı Şura (16 Dersaadet Tabibi) tarafından cepheye gönderilmiştir. İskorbüt hastalığının tedavisi yanında, askerlerin diğer hastalıklardan korunmaları için beslenme, giyecek, barınma, su dezenfeksiyonu konularında önerileri içermekle birlikte; hastalanan askerlerin bireysel özellikleri nedeniyle tedavi seçeneklerinin değişebileceği anlatılmaktadır (Resim 6.).¹⁶

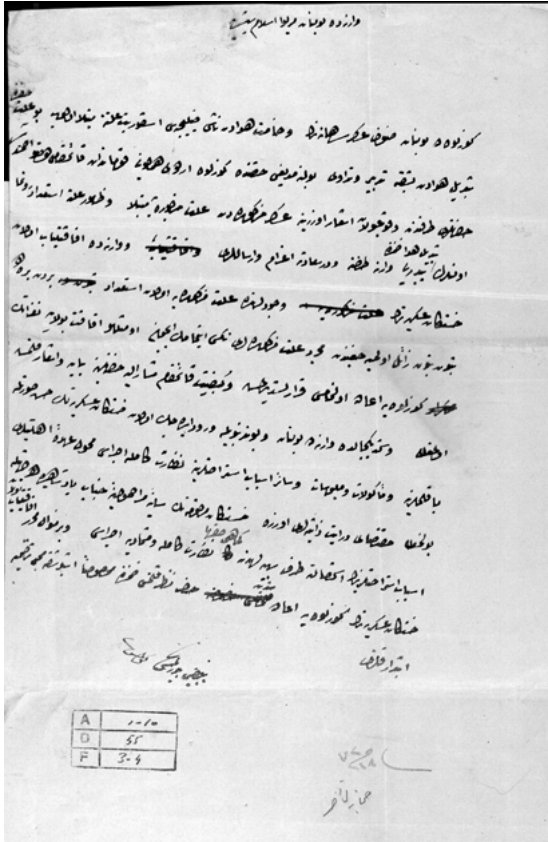
Resim 6. Dar-ı Şura (16 Dersaadet Tabibi) Tarafından Cepheye İskorbüt Tedavi ve Koruyucu Önerilerini İçeren 21 Kasım 1854 Tarihli Yazı¹⁶

[Gözleve'de bulunan yüce padişahın yardım sever değerli askerlerine yayılan iskorbüt hastalığının belli gerçekleri ve etkilerinin gerekli tespitleri hakkında geçmişte verilmiş olan emir ile bir kere Gözleve'de kararlaştırılan meclisinde okunmuş ve defalarca konuşulmuş olmasıyla ifadelerin tekrar ortaya konulması konusunda karar verilmiştir, Şöyle ki;

1. Adı geçen askerler geriye çekildikleri halde bunun yeterli ve tam olmadığına ve iskorbüt ile buna benzer diğer hastalıklardan korunma ve esirgenmelerinin, istenilen elbise ve tören kıyafetlerinden, çorap ve yünlü kumaştan yapılmış küçük halı ve sağlamlaştırılmış ayakkabıların ve dayanıklı hale getirilmiş pantolon ve gömlek ve bunların da aynı kumaşlarından yapılmış kuşak ve sırtlarına giydirilecek şeylerin çok sağlam olması gerekeceğinden başka rutubetli hava ve kıştan korunmaları içinde elbiselerin her hafta diktirilmesi ve bunların tertemiz tutulmaları
2. Askerlerden er sınıfları ve hastalar gibilerin pek dar yerlerde ve sık yatırılmasından çekinileceği gibi, bu yatakların topraktan bir iki karış yüksekte ve oturma yerlerinden ayrı ve seyrek yatırılıp kötü kokudan kurtulmaları için günde birkaç kere buldukları yerin pencerelerinin açılması ile hava aldırılması ve kötü kokunun böylece uzaklaştırılarak giderilmesi için birkaç kap içine kireç kaymağı konularak o bölgeye bırakılması
3. Adı geçen hastalığa yakalanmış olan hastaların hastanelerinde oldukları sürece taze koyun eti ve has ekmek, ara sıra uygun sebze yedirilmesi daha önce denenmiş olup, fakat koyun eti ve söz edilen yapılan ekmeğin önce hekim tarafından kontrol edildikten sonra hastalara yedirilmesi, yemeklerin içine genellikle sirke konulması ve gerektiği halde et yedirilmesi gerekeceği,
4. Bulduğumuz yerin suları kuyu suyu olduğundan, bulanık ve içime son derece elverişsiz olduğundan her bir tabura büyük fıçı hazırlanarak içine bolca su konulduktan sonra içine biraz sirke konularak on saat süre ile bekletildikten sonra sözü edilen sirke marifetiyle suyun kötülüğünü yok olacağından bu işlem sonrasında askerlere kullanılması,
5. Bir de askerlerin kaldıracabileceğinden daha fazla iş verildiği ve görevi olmayıp çadırlarında kalanların daha çok düşündükleri ve dayanma gücüne göre görevlerini seçilmesi ve boş yere hastalığa yakalandıklarını reddetmemeleri için çarşıya inenler olduğu gibi, yola çıkmayıp ara sıra izin verilerek sevindirilmeleri
6. Adı geçen hastalığa yakalanan hastaların tedavi emirleri başka başka olduğuna ve kayıtlı olanların çoğunun kurtulduğu, bu nedenle birbirlerine benzeyen yanları olamayacağından dolayı, bunların en kısa sürede havası güzel yerlere götürülmesi ve burada buldukları takdirde bu mektubun maddelerinde anlatılan ve daha önce gelen mektuplarda anlatıldığı gibi yiyecekler, içecekler ve giyecek şeyler son derece özen ve dikkatle durulması konusunun oluşturulmasının belirtilmesi ve âlemi kayıtsız şartsız süsleyen Yüce Allahın emriyle ve bu durumdan dolayı hazırlanan emrin duyurulması. 21 Kasım 1854]¹⁶

Belge 7

22 Ocak 1856 tarihli yazı İstanbul'dan İslam Paşa'ya gönderilmiştir. Gözleve'de hastalanmış askerlerin cephe gerisine gönderilerek izinli sayılmaları, iyileşme dönemleri uzun süreceği için bu süre zarfında izinli sayılmaları, bu dönemde ihtiyaçları olan yiyecek ve eşyaların temini ve tam iyileştikten sonra cepheye geri gönderilmelerini emretmektedir (Resim 7).¹⁷

Resim 7. İstanbul'dan İslam Paşa'ya Gönderilen 22 Ocak 1856 Tarihli Yazı¹⁷

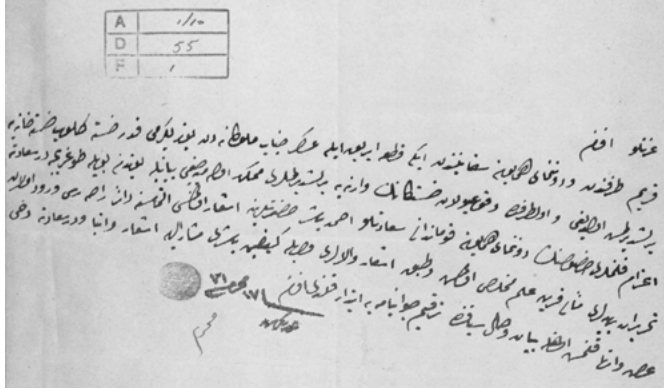
[Varna'da bulunan Tuğgeneral İslam Paşa'ya

Gözleve'de bulunan askerlerin sınıfları ve havanın tehlikeli olmasından dolayı birçoğu iskorbüt hastalığına tutulmuş olup bu hastalık hakkında hava değişikliğinden başka önlem ve tedavi bulunmadığı hakkında Padişah ordusu Gözleve kumandanı Yarbay Kaim makam devletli Ahmed Paşa hazretleri tarafından yazı ile bildirilmesi üzerine adı geçen askerlerden yukarıda söz edilen hastalığa tutulmuş ve baş gösteren bu hastalığa yatkınlık gösterenlerin hava değişikliği hakkında desteklenmeleri, Varna tarafına ve İstanbul'a gönderilmeleri ve Varna'da hastalıktan iyileşen hasta askerlerin vücutlarında adı geçen hastalığa yatkınlık birdenbire ve tamamen geçmeyeceğinden adı geçen hastalığın tekrar etmemesi için ayrılmış ve iyileşmiş olan askerlerin Gözleve'ye geri gönderilmesi kararlaştırılmış ve durum adı geçen Yarbay hazretlerine yazı ile bildirilmiş olmakla ve şu anda Varna'da bulunan ve bundan böyle gelecek olan hasta askerlerin iyi bir şekilde bakılmaları, yiyecekler ve giyecek gibi şeylerle gerekli dinlenmelerinin kontrolü arzu edilmekle, önemli görevlerle gönderilmiş bulunmakla beraber yukarıda sözü edilen hastalara anlayışla ve eşyaları konusunda yardım etme ve kolaylık gösterme, her türlü gerekli dinlenmelerinin sürdürülmesi padişahın kendileri tarafından (padişah) önemle gözlenmekte ve noksansız idare edilmesi ve danışılması ve kendilerinin imzası ile iyileşmiş olan hasta askerlerin Gözleve'ye geri gönderilmesi sırasındaki yolculuğun denetiminin sağlanması konusuyula ilgili olarak bu önemli ve zor işe çabucak başlandı. 22 Ocak 1856]¹⁷

Hastaların Sevkiyatına İlişkin Yazışmalar

Belge 8

10 Ekim 1854 tarihli yazı Ömer Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Kırım'da hastalanan 120 askerin Varna'ya yerleştirilmelerinin mümkün olmadığı ve bu kişilerin İstanbul'a gönderilmeleri, durumun Ahmed Paşa'ya bildirilmesi konusunu içermektedir (*Resim 8*).¹⁸

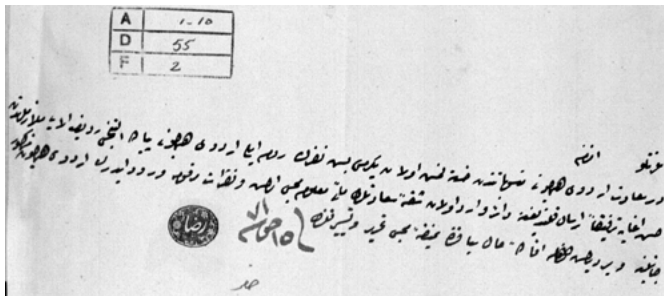
Resim 8. Ömer Paşa Tarafından İstanbul'a Gönderilen 10 Ekim 1854 Tarihli Yazı¹⁸

[Saygıdeğer Efendim,

Kırım tarafından, padişah donanmasının gemilerinden ayrılmış olan iki bölükle padişah hazretlerinin askerlerinden yüz yirmi kadar hastanın gelip hastaneye yerleştirilmiş olduğu ve o tarafta bulunan hastaların Varna'ya yerleştirilmelerinin mümkün olmayacağını bildirilmesi ile bundan böyle doğruca İstanbul'a gönderilmeleri konusunun donanma komutanı Kıymetli Ahmed Paşa'ya yazıyla bildirilmesinin istenmesiyle ilgili olarak deniz yoluyla limana gelmiş olan değerli mektupları sonucunda durumu öğrenmiş olan ben, tıpkı yazı ile bildirilmiş olan hastalıkla ilgili durum adı geçen yüce kişiye yazılarak haber verildi ve konunun İstanbul'a da aktarıldığı bildirildi ve durum sayılarla ifade edilerek çabucak cevap mektubu yazıldı efendim. 10 Ekim 1854, Ömer Lütfi]¹⁸

Belge 9

7 Kasım 1854 tarihli yazı Rıza Bey tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Hastalanan 25 askerin Rumeli ordusu teğmenlerinden Hasan Ağa'nın refakatinde sevk edildiği bildirilmektedir (*Resim 9*).¹⁹

Resim 9. Rıza Bey Tarafından İstanbul'a Gönderilen 7 Kasım 1854 Tarihli Yazı¹⁹

[Saygıdeğer Efendim,

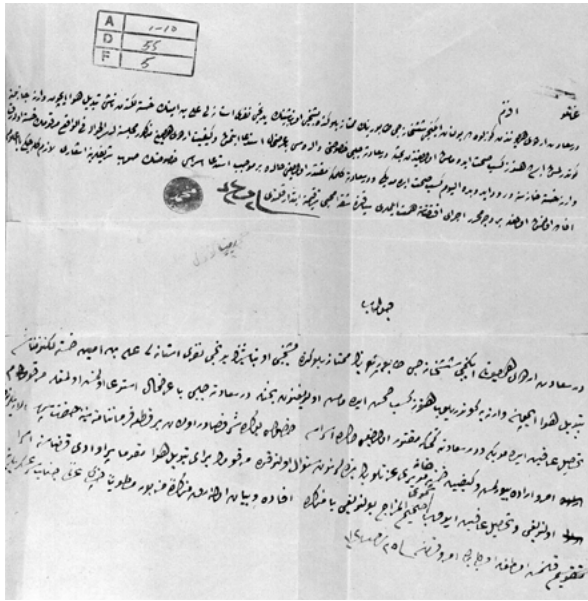
Padişahın İstanbul ordusunda görevli olup hastalanmış olan yirmi beş askerin padişahın Rumeli ordusu altıncı piyade destek alay teğmenlerinden Hasan ağanın yanına katılarak gönderildikleri konusuyla ilgili olarak gelen kıymetli tezkere sonucunda padişah ordusuna anılan tarafa yönelmeleri ve yukarıda söz edilen askerlere yetişmeleri bildirilmiş olup durumun anlatılması için bilgi verilerek konuyla ilgili mektup yazıldı ve gönderildi. 7 Kasım 1854, Rıza]¹⁹

Belge 10

14 Ekim 1855 tarihinde Muhammed Bey tarafından İstanbul'a yazılan ve İstanbul'dan 6 Kasım 1855 tarihinde cevaplanan yazıda; Gözleve'de bulunan bir askerin hastalık dolayısıyla Varna'ya gönderildiği, İstanbul'a sevk edilemediği ve durumunun annesine bildirilmesi istenmektedir. Cevap yazısında ise ilgili talebin yerine getirildiği ve askerin geçen süre zarfında iyileştirildiği bildirilmektedir (Resim 10).²⁰

Belge 11

6 Kasım 1855 tarihli yazı Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Hasta askerlerin Varna'ya ve Batum'a sevkini sağlanması hususundadır (Resim 11).²¹

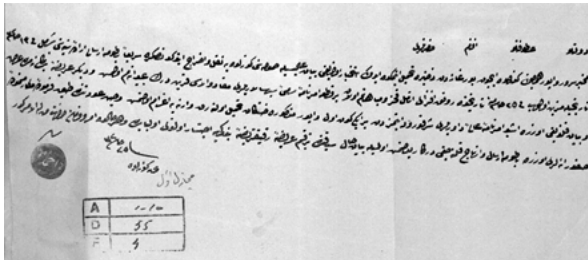
Resim 10. Muhammed Bey Tarafından İstanbul'a 14 Ekim 1855 Tarihinde Gönderilen ve İstanbul'dan 6 Kasım 1855 Tarihinde Cevabı İçeren Yazı²⁰

[Kıymetli Efendim,

Padişah ordusundan Gözleve'de bulunan ikinci topçu taburunun seçkin bölüğünde beşinci onbaşının yedinci askeri İstanbullu Ali bin Emin'in hastalığından dolayı hava değişikliği-istirahat için Varna tarafına gönderilmiş ise de henüz iyileşmemiş olduğu konusunun İstanbul'a bildirilmesi konusunu annesi dilekçe ile bildirmiş ve durum ordunun sözü geçen meclisine bildirilerek sözü geçen kişinin gerçekten Varna hastanesine gelerek henüz iyileşemediği ve İstanbul'a gelmeye gücünün yetmeyeceği için gönderilen dilekçe gereği yüksek makama bildirilmesinin lazım olduğunun yazılı olarak bildirilmesiyle ilgili olarak gereken çalışmanın yapılması ve durumu annesine bildiren bir mektup yazılmasına karar verildi. 14 Ekim 1855, Muhammed

Cevap

Padişah ordusundan Gözleve'de bulunan ikinci topçu taburunun çok seçkin bölüğünde beşinci onbaşının yedinci askeri İstanbullu Ali bin Emin'in hastalığından dolayı hava değişikliği-istirahat için Varna'ya gönderilip henüz iyileşmemiş olduğu konusunun İstanbul'a dilekçe ile bildirmiş olmakla birlikte adı geçen kişinin iyileşemediği ve İstanbul'a gitmeye gücünün yetemeyecek olduğu halde konusu bu defa Yüce başkomutan tarafından gönderilen bir dizi emirle birlikte alınmış ve durum hastane müdürü ve diğer görevlilere sorularak adı geçen kişinin bir ay hava değişimi için önce Peravadi kazasına gönderildiği ve şimdi gayet iyi olduğu bildirilerek adı geçen kişiye durumun anlatıldığı bir yazı zarflanarak emir gereği başkomutana sunulmuştur. 6 Kasım 1855]²⁰

Resim 11. Ahmed Paşa Tarafından İstanbul'a Gönderilen 6 Kasım 1855 Tarihli Yazı²¹

[Saygıdeğer Efendim Hazretleri,

Padişahın haberci vapuru Gözleve'ye götürmek üzere tahıl yüklemekte idi ki padişahın 4 Kasım 1855 tarihindeki yükünü Gözleve'ye taşıyıp çıkardıktan sonra çabucak Batum'a gitmesi haberinin bildirildiği emri alınmış olup, sadrazamlıktan gelen bu emir alınmadan iki gün evvel 18 Kasım 1855 tarihinde yüce başkomutanın bir dizi emirleri ve izinleri alınmış olup sözü edilen vapura hastalar yüklenerek Varna'ya gönderilmiş olup alınan emre uygun olarak Batum'a gönderileceği ve yükünü boşaltacağı emri alınmış olmakla durumu anlatan bir istirahatnamenin yazılması ve bu konuda gerekli emir ve ferman, emir sahibi kimsenindir. 6 Kasım 1855 Ahmed, Gözleve adedi]²¹

SONUÇ

Belgelerden askerlerin sağlığına ve tedavilerine çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Cephede tedavi edilemeyenlerin en yakın hastanelere taşınması, hastalıkları süresince yatarak dinlenmeleri sağlanmış, zor hava koşulları ile baş edebilmeleri için gerekli giyecek yardımı yapılmıştır ve özellikle beslenmeleri konusuna önem verilmiştir. Belgelerde yer alan öneriler zamanın koşulları ve olanakları göz önüne alındığında iskorbütü tedavi edici ve önleyici niteliktedirler. Vitamin eksikliğinin ne olduğunun bilinmediği bir dönemde önerilen gıdaların C vitaminince zengin olması, adı konulmamış olsa bile hastalığın beslenme yetersizliğine bağlı olduğu bilincinin varlığını göstermektedir. Öte yandan özellikle halk sağlığına yönelik koruyucu uygulamaların önerilmesi hastalığın bulaşıcı olduğu görüşünün yaygın olduğunu düşündürülebilir. Ancak bu öneriler aslında Kırım Savaşı'nda savaş yaralarından çok ölüme neden olan kolera gibi diğer salgın hastalıkların da yayılımını önlemede rol oynamış olabilir. Sonuç olarak, Osmanlı Etıbbası hastalığının tedavisinde ve koruyucu önlemlerde doğru ve etkili bir yol izlediği söylenebilir.

Bilgi: 20-24 Mayıs 2008'de Konya'da yapılan 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10.Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Aypay Aİ. Mehmet Emin Vahid Paşa'nın eserlerinde batı kökenli kelimeler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi [The borrowed words from European languages in the works of Mehmet Emin Vahid Paşa, Journal of Turkish World Studies]. 2005;5(2):179-184.
2. Reuler JB, Broudy VC, Cooney TG. Adult scurvy. JAMA 1984;253:805-807.
3. Bown SR. Scurvy: How a surgeon, a mariner, and a gentleman solved the greatest medical mystery of the age of sail. Thomas Dunne Books, St. Martin's Press, New York, 2003. ISBN: 0-312-31391-8.
4. Fain O, Mathieu E, Thomas M. Scurvy in patients with cancer. BMJ 1998;316(7145):1661-1662.
5. Baysal A. Beslenme [Nutrition]. Hatipoğlu Yayınevi, Ankara. 1999. pp:152-240.
6. Torun S. Kırım Savaşında Hasta Bakımı ve Hemşirelik, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi, Etik ve Deontoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi (yayınlanmamış), Adana, 2008. pp:90-92;132-161.
7. Torun S, Kadioğlu S, Uzel İ, Yılmaz N. Kırım Savaşı'nda İskorbüt İletti. 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10.Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Konya, 2008:792-810.
8. Develi H. Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I. [Guide of Ottoman Turkish I] Genel Dağıtım Kitabevi, İstanbul, 2005.
9. Develi H. Osmanlı Türkçesi Kılavuzu II. [Guide of Ottoman Turkish II] Genel Dağıtım Kitabevi, İstanbul, 2005.
10. Devellioğlu F. Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat [Ottoman – Turkish Encyclopaedic Lexicon], Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.
11. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3.
12. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3/1.
13. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3/2.
14. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3/3.
15. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3/6.
16. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3/4.
17. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:3/5.
18. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:4.
19. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:5.
20. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:1.
21. ATASE arşivi, Klas.1/10,Dosya:55,Fihrist:2.